

TERMÉSZETVÉDELMI FELADATAINK SZEGED KÖRNYÉKÉN II.

VADONTERMŐ ORCHIDEÁK

CSONGOR GYŐZŐ

(Szeged)

„Periculum in mora! Hazánk ősi növénydísze rohamosan fogy. Mai mezőgazdaságunk, sokféle iparunk, mely gyilkos hatású a természet ősi életére, kérlelhetetlenül pusztítva tör előre...” (Déchy Mór: A természet védelme és a nemzeti parkok. 1912).

Bár furcsán hangzik, de az első jalkiáltás a pusztuló természet védelmében akkor hangzott el, századunk elején, amikor még jóformán minden természeti kincssel rendelkezünk, melyeket ma már csak leírásokból s fényképekből ismerünk. S ma már ott tartunk, hogy védelmeznünk kell a természetnek csodás tájai szépségéből korunkra maradt részét. Hiszen valóban szép ez a táj, alföldünk középső és déli részének tája, ahol még itt-ott virít a véres lila gyökerű báránypirosító, a legelőkön még halvány lilás lepedőket képez a homoki kikerics s a mocsaras zombékokban, kőris- és fűzfa mélyén sértődötten bújik meg egyetlen alföldi páfrányunk, a tőzegpáfrány, ahol egyre tűnőben vannak a sömlyékek, a gólyahír hivalkodó sárga- s a bíborszínű kosbor elegáns, karsú virágaival...

Ma még felújjong a szívünk, ha valahol ráakadunk nagy költőnk által megénekelte „kék virágára a szamárkényérnek”, de a valamikor olyan gyakori, exotikus szépségű katonavirág vagy kolokán és a vidrafű halvány rózsaszínű buzogánya után hiába gázolunk a mocsárba. Eltűntek, mint sok más, a fekete kökörösinnel, az egykori királyhalmi homokon, vagy a bársonyos bangó a zombói erdőben, amint eltűnt a sötét-kék színű tüdőgyencián, a táragy gyökérrel együtt, s tűnőben van az akácok erdők tuskés sűrűjébe húzódó tarka nőszírom is...

Az ok nem is annyira a virágok szedése, gyűjtése, mint inkább a termőhelyük megszüntetésében rejlik. Valamikor, kisdíák koromban még a piacokon árulták a fekete kökörösint a gólyahír csokorral együtt, meg az árvalányhaját is; s itt-ott lehetett még látni — mint dugarút — a tanyai árús garabolyában táragy gyökeret is. Ma már a piaccal együtt eltűntek azok a virágok is, amelyekből a 20-as években még lehetett csokorszámra szedni.

S vajon környékünk csodálatos virágai ezután csakugyan a múltéi lesznek? Beletörődhetünk abba, hogy a különös színű vadszegfűvek, búzavirágok együttese, amely nemrég még olyan szépen mutatta a délorosz szteppék növényzetének kicsinyített mását, ahol a magyarság ősei keresztülvándoroltak, s ahonnan alföldi növényeink jórésze is származott; utánuk eztán csak a romantikus lelkek merenghessenek?

S ugyanez legyen sorsa vidékünkön a legszebbeknek, a flórakutatás féltve őrzött orchideáinak is? Nem történt semmi eddig a természeti értékeink megmentése érdekében? Igenis, történt. Nagyon is sok történt a fölszabadulás óta. Vannak már megyeszerte természetvédelmi területeink. Mi az hát, amivel még adósak vagyunk? Egyes ritka növény- és állatfajok felkutatásával — a tudomány részéről — s azok létének biztosítása (még a természetvédelmi területen belül is) a társadalom, a hivatalos szervek részéről.

Jelen tanulmányom az elsőbb feladatot célozza. Az orchideák számbavételét s azok fokozott védelmét.

Közönségünk legnagyobb része, ha az orchideákról hall, rendszerint a trópusokon, az őserdő fáinak legmagasabb régiójában tenyésző, élősködő — nálunk csak meglehetősen ritkán vagy virágkiállításokról, virágüzletekből ismert, pénzbelileg is drága és csodálatos — virágokra gondol. Hallomásból azt is tudja, hogy sok türelem, fáradás kellett ahhoz, miszerint nálunk Európában is virágzásra késztessek a nehezen szerzett orchidea töveket. Arról is sokat hall, hogy ezek a trópusokon otthonosak, mint a fény és meleg gyermekei — de a hazai orchideákról már keveset s kevesen tudnak.

Pedig nálunk is megtalálhatók ezek az ún. szabadföldi orchideák, a mediterrán vidéktől az arktikus régióig. A földkerekség több mint 22 000 orchidea faja (s ezen belül rengeteg eredeti s tenyészetben kialakult változat) közül hazánkra is jut 46 faj (17 alfajjal s számos változattal, színváltozattal és keverék-fajjal).

Az orchideák családjára általában a *leg*-ek jellemzők. A legnagyobb fajszám mellett (évente ma is átlagosan 100 új fajukat fedezik föl) a legnagyobb formagazdagságot képviselik a növények országában. Oekológiai szempontból a legextrémebb termőhelyűek közé tartoznak, a trópusok forró, nedves erdőitől, a síkságokon keresztül a havasok 2000 m-es magasságáig. Virágaik a legkisebb, s a legtöbb számú (*Microspermae*) magvat hozzák létre s végül származástaniilag a legfiatalabb növény-családhoz sorolhatók.

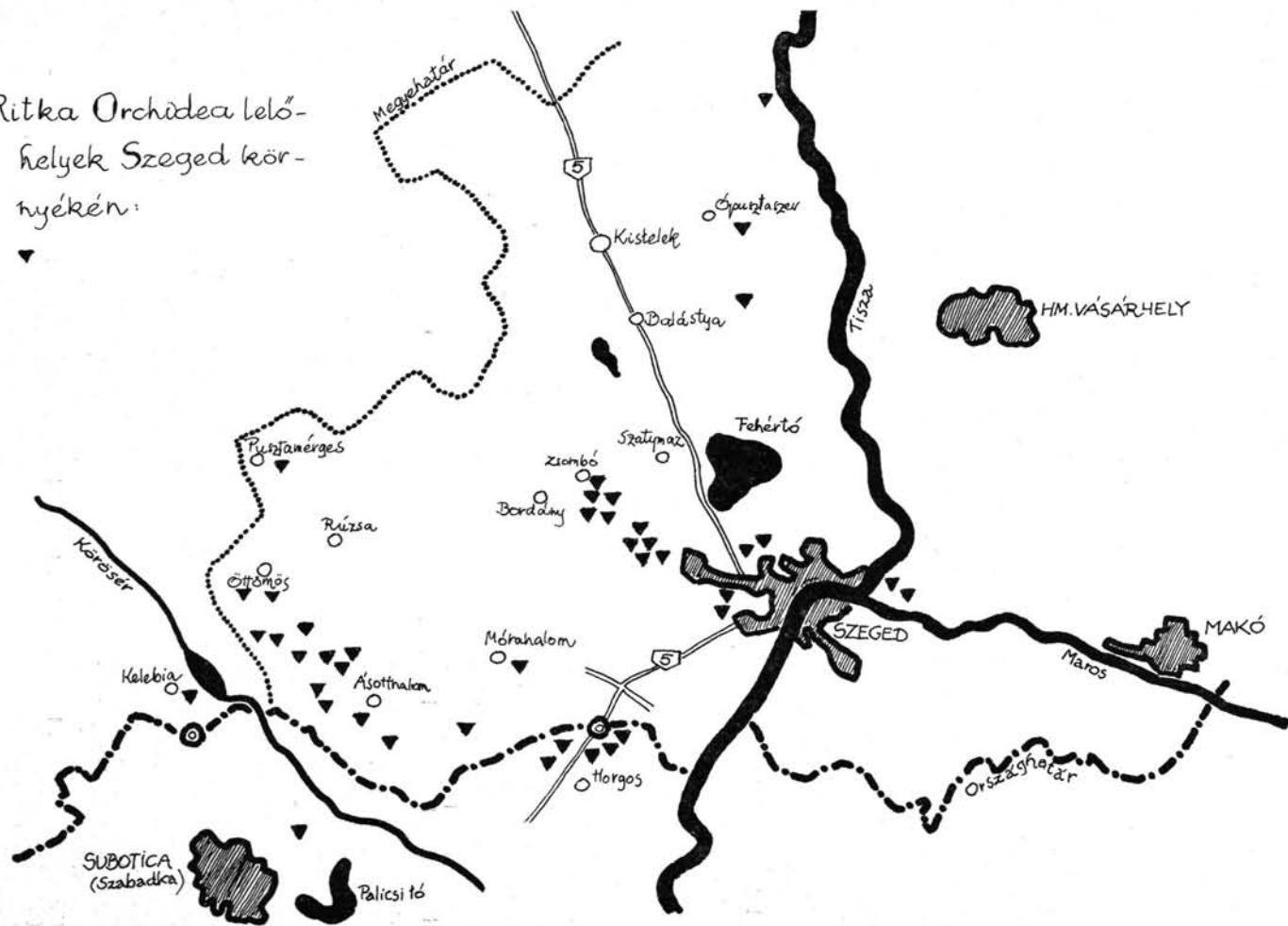
Ami a védettségüket indokolja: a legritkábban előforduló növények közé tartoznak. A külföldi és hazai florisztika szinte egyenként tartja számon az egyes orchidea-fajok lelőhelyét. Így van ez Csongrád megyében (szűkebb területünkön: Szeged környékén) is. Szabadjon ezt az ellentmondó kifejezést használni: *vadászni kell rájuk, hogy megvédhessük őket!* Egyes ritka példányaik megérdemlik, hogy ott, ahol fölleljük őket véletlenül, mielőtt optikai „csővégre” kapnánk őket — tisztelettel köszöntsük őket...

Dolgozatomban szereplő 15 orchidea faj közül csupán négyről (*Orchis laxiflora*, *O. coriophora*, *Cephalanthera damasonium* s *Epipactis atrorubens*) mondhatjuk el, hogy virágzási idejük alatt nem kell őket keresni, termőhelyeiken biztosan megtalálhatók, nem úgy a többi tizenegy fajról. Ezeket (eltekintve megjegyzett lelőhelyektől) keresnünk kell. Köztük olyan is akad négy, amely több évtizedes (1912 óta) kutatás során is csupán egyszer-kétszer jött elő s közülük is három csak az utolsó két esztendőben. Okát keresve, az intenzív mezőgazdasági művelés elterjedésében találjuk meg a feleletet. Három legdélibb megyénk közül Csongrádban találjuk a legnagyobb százaléku agrárterületet. Ez a tény tehát megmagyarázza az ősi fajok pusztulását.

Hogyha megírnánk végül is Csongrád megye flóráját, vezérfonalként annak 60 éves változását kellene fölvezelnünk. Pusztuló orchideáink fölött nem most kongatjuk meg a vészharangot. Már 1929-ben így ír Kovács Ferenc óbecsei flóraművében: „...1908-ban az *Epipactis latifolia* és 1915-ben az *Orchis palustris*-t hiába kerestem. Az *Orchis morio*, *O. coriophora*, *O. militaris*, *Ophrys aranifera* és *Cephalanthera pallens* egykori termőhelyén vígan szántogat ma a szorgalmas földművelő.”

Végezzünk rövid, fajszámszerinti összehasonlítást Csongrád s a két környező megye (Békés és Pest) Orchidea állománya között. Borbás Vince Békés vármegyei flóraművében, 1881-ben csupán két fajról (*O. palustris* és az *Epipactis latifolia*) tesz említést, jöllehet azóta nőtt ez a szám. Makó és környéke növényzete írója, Halász Árpád 1889-ben pedig csupán az *Epipactis latifolia*-t közli. Nézzünk azonban néhány flóraművet a klasszikus flórakutatás korszakából. A két világháború közti időből. J. Prodan Bács-Bodrog megyei munkájában „első nekifutásra” (1910) 7, majd a teljes műben 18 orchidea fajt közöl. 12 fajjal szerepel Hollós László (Tolna vár-

Ritka Orchidea lelő-
helyek Szeged kör-
nyékén:

megye), Thaisz Lajos és Margittai Antal együttesen 14 fajt írnak le Bereg megyéből s kb. ugyanennyit Polgár Sándor Győr megyéből. Soó Rezső és Máthé Imre tiszántúli flóraművének fajsza ma csak 12. Hiányzanak az adatok a Duna-Tisza közéről, melynek flóraműve máig ugyancsak megíratlan, de bizonyosan a legnagyobb számmal szerepel az eddig felsoroltak közt. Csongrád megye (szűkebb ért. Szeged környéke) 15 megfigyelt O. faja tehát nem marad el a felsoroltak mögött. Figyelembe véve, miszerint megyénk egyik része a Duna-Tisza közére esik, másik része a Körös és Maros torkolatvidékére (egyszóval a Tiszántúlra), ez a fajsza nagyobb is lehetne!

Hazai Orchidea kutatásunk vezéralakja és irányítója Soó Rezső akadémikus, a virágcsalád Európában elismert szaktekintélye. Útmutatása alatt készítette el Borsos Olga Magyarország Orchideáinak nagyszerű monográfiáját (I—X rész), megrajzolva az egyes fajok elterjedésének térképeit is. Jelen tanulmány célja, hogy adataival kitöltse, kibővítsa a fehér foltokat vizsgált területünkön.

ORCHIDACEAE = KOSBORFÉLÉK családja

b) alcsalád: Neottioideae

(1810) CEPHALANTHERA RUBRA (L) RICH. *Piros madársisak*

A Duna-Tisza közti homoki hátságok, tölgy- és nyár erdők félárnyékos helyein előforduló, piros-pirosililás, kihegyezett leplű pompás Orchideánk. Virágzási optimuma nálunk: május utolsó negyede.

Elsőrendűen védendő növényritkaság!

Környékünkön eddig két helyről ismert, bár a város hajdani homoki (alsó- és felsőtanyai) erdeiben — még eddig föl nem tört termőhelyeken — valószínű.

Irod. adatok: Szeged—Ásotthalmi emlékerdő. Festuceto-Quercetum populetosum (Bodrogköz: Acta Biol. Szeged, 130, 139) Szeged—Zsombói erdő. Ültetett fenyőerdő Festuc. sulc. gyepeiben (Csongor: MFMÉ... 228).

Herb. és észlelt adatok: Szeged—Zsombói erdő. Fest. sulc. gyepe (MFM Herb, Csongor 1956 V. 26; vidi! 1959. V. 20), Szeged—Ásotthalmi emlékerdő (MFM Herb. Csongor 1971. V. 22; vidi! 1977 V. 26, 1978 VI. 2, 1979 V. 29).

(1811) CEPHALANTHERA DAMASONIUM (MILL.) DRUCE (Syn.: *C. alba* (Cr) Simk., *C. pallens* (Willd.) Rich.) *Fehér madársisak*.

Hazánkban száraz tölgyesek, mészkerülő erdők, ligetek, cserjések aljnövénye. Kísérőnövénnyei (így nálunk is) a kislevelű- és a vörösbarna nőszőfű. Fehér virágai többnyire félig, vagy egészen becsukottak, csak napos, meleg délelőttöként nyílnak ki egészen. Virágzási optimuma nálunk május második felére esik.

Eddig ismert termőhelyein nem ritka!

Borsos O. area térképén környékünkön nincs jelezve. (Környező jelölt adatok: Menyhárt kalocsai, Kovács óbcesei sub *Ceph. pallens*, valamint Soó—Máthé makói sub *Ceph. latif.* adatai). Szeged és környékére új adat!

Irod. adatok: Tiszamente (Tímár Lajos kéziratok hagyatékában közelebbi ismertetés nélkül, sub *Ceph. latifolia* Mill.) Valószínűleg Csongrád megyei adat!

Herb. és észlelt adatok: Szeged: Makkos erdő. Csemetekertnél, gyűjt. Csongor Krisztina. Száraz tölgyesben (Herb. Cs. 1975 V. 30; vidi! 1976 V. 12, 1976 V. 18, 1977 V. 17, 1978 V. 20.) (:Megi.! Lányi id. művében Makkos erdőből közölt *Epipactis latifolia* növénye alighanem azonos növényünkkel! Szóbanforgó erdő a két világháború után a fainségnek esett áldozatul. Azóta felújult, s jelenleg Szeged város legközelebbi természetes kiránduló- s üdülő helye. Felújult középkori tölgyállományában mindkét Lányi által jelzett Orchidea újra föllelhető, elég bőséges mennyiségben.)

(1813) EPIPACTIS PALUSTRIS (MILL.) CR. *Mocsári nőszőfű*.

Ezt a széles elterjedésű, hazánkban főleg lápréteken, szikes réteken előforduló fajt területünkön eddig nem láttam, herbariumokban sem fordult elő.

(Egyetlen irodalmi adata 1915-ből származik, amit Lányi is átvesz flóraművében: „Szeged-Királyhalom”. A homok mélyebben fekvő, nedvesebb helyein Degen közölte Teodorovits nyomán.)

(1814) EPIPACTIS ATRORUBENS (HOFFM.) SCHULT. *Vörösbarna nőszőfű*.

(Syn.: *E. atropurpurea* Rafin; *Helleborine rubiginosa* (Cr) Gaud).

A Duna-Tisza között, a Tisza mentén (Tiszántúlon is) tölgyerdőkben, homoki erdőkben, homokpusztán mindenütt elterjedt ez a bíborvörös leplű, vaníliára emlékeztető szagú, csinos Orchidea.

Két alfaja közül a *ssp. Borbásii* Soó, környékünkéről is ismert. Virágzási optimuma június és július hónapok egészére terjed ki.

Szórványos előfordulása miatt védendő!

Irod. adatok: Szeged—Királyhalom. „Hasonló helyeken, mint *E. palustris*” (Lengyel 60); Szeged: Makkoserdő, Alsóásotthalmi erdő, Királyhalmi erdő (Lányi 250); Szeged—Zsombói erdő Ültetett fenyőerdő *Fest. sulc.* gyeplében (Csongor 228); Szeged—Ásotthalmi emlékerdő. *Festuc.-Qercet. populetosum albae* (Bodrogközy 130, 139); Szeged (Soó V. 137).

Herb. és é. adatok: Szeged: Makkos erdő (MFM Herb. Lányi 1912. VI. 12; Herb. Cs. 1976. VI. 18); Szeged—Zsombói erdő (Herb. Cs. 1973. VI.); Szeged—Ásotthalmi emlékerdő (Herb. Cs. 1978. VI. 2); vidi! Szeged környékén a Pusztamérgesi erdőben, az Öttömösi, a Dugonics- és a Kiss Ferenc-erdőben 1940. VI. 15; minden bizonnyal máshol is előfordul!

(1815) EPIPACTIS MICROPHYLLA (EHRH.) SW. *Kislevelű nőszőfű*

Hazánk területén bükkösök, gyertyánosok, száraz tölgyesek orchidea faja. Virága a zöldestől a kevéssé piros színűig sok árnyalatot mutat. Levele 1—3 cm hosszú. Május végétől június végéig virít.

Igénytelen megjelenésű növény, itteni „klasszikus” termőhelyén kipusztulásától tartanunk nem kell!

Területünkön eddig, első előfordulása (közel 70 évvel ezelőtt) óta eltelt idő alatt másutt nem észleltem.

Irod. adatok: Szeged: Makkos erdő (Lányi 250); Szeged (Közelebbi megj. nélkül, Soó 138).

Herb. adatok és é. a.: Szeged: Makkos erdő (Herb. Cs. 1975. V. 30; 1976. VI. 8, 10, 14, 18).

(1816) EPIPACTIS PURPURATA SM. *Bíboros nőszőfű*

Ezt az Alföldön aránylag ritka fajt, melynek virágai a zöldes fehértől a bíbor pirosig sokféle árnyalatot mutatnak s ültetett fenyvesek, bükkösök növénye. Területünkön eddig még nem láttam.

Virágzási optimuma aránylag késői a többiekéhez viszonyítva: június és szeptember között.

Irod. adatai: Szeged (Soó V. 139). Idetartozik valószínűleg Tímár növénye a Tiszamentérről (!? Az *Epipactis Helleborine* (L) Gr. *ssp. varians* (Cr) Soó).

(1817) EPIPACTIS HELLEBORINE Cr. *Széleslevelű nőszőfű*

Mint az előző faj is, elsősorban bükkösök növénye; területünkön száraz tölgyesekben, homokon is előfordul. Széles leveleivel jól megkülönböztethető az előzőektől.

Nálunk inkább egyik alfaja, a *ssp. viridis* Soó fordul elő.

Virágzási optimuma május végétől július elejéig tart.

Védendő növény!

Irod. adat.: Szeged (Soó V. 141).

Herb. é. adat.: Szeged—Zsombói erdő (Herb. Cs. 1957. VI. 8, 1967. V. 23, 1974. VI. 8).

(1819) *LISTERA OVATA* (L) R. BR. *Békaöntő*
és

(1820) *NEOTTIA NIDUS AVIS* (L) RICH. *Madárfészek*

A környező területekről ált. ismert; lápréteken, ill. homoki erdőkben várható előfordulásuk. Eddig még egyiket sem láttam!

(1821) *SPIRANTHES SPIRALIS* (L) CHEVALL. *Őszi füzértekerics*
(Syn.: *S. autumnalis* (Balb.) Rich.)

A legkésőbbben virító Orchidea faj Európában. Még októberben is lehet virágzó példányokra lelni. Alacsony termetű, alig észrevehető növényke, sárgásfehér, spirális virágfüzérével, melynek enyhe, vaníliára emlékeztető illata van. (A német szaknyelv szerint „ameisen artiger Geruch”). Levéltörzsjára sűrűn a földhöz simul.

Hazánkban eddig Ózd, Gödöllő tájáról, a Dunántúlon s a Kis-Alföldön, a Duna völgyében Baja környékéről ismert. A Nagyalföldön eddig még nem közölték.

Virágzási optimuma: szeptember hónap.

Mindenek fölött védendő növény!

A növényt környezetében nehéz megtalálni. Magam váratlanul akadtam rá 1979 szept. 5-én.

Herb. és é. adat.: Szeged—Kiskundorozsma: Nagyszék és Öreghegyalja határán, homokos réten (Herb. Cs. 1979. IX. 5.).

Mivel társulás-viszonyai e helyről nem ismertettek, szükségesnek tartom följegyezni a vele egyidőben előforduló növényeket: *Ononis spinosa* L, *Melilotus albus* Desr., *Trifolium pratense* L, *Lotus tenuis* W. et K., *Elaeagnus angustifolia* L, *Eryngium campestre* L, *Falcaria vulgaris* Bernh., *Daucus carota* L, *Asperula cynanchica* L, *Euphorbia cyparissias* L, *Plantago tenuiflora* W. et K., *Diploaxis muralis* (L) DC, *Aster tripolium* L. ssp. *pannonicus* (Jacq) Soó, *Achillea asplenifolia* Vent., *Achillea millefolium* L, *Senecio jacobaea* L, *Carduus acanthoides* L, *Centaurea pannonica* (Heuff) Simk., *Cichorium intybus* L, *Crepis setosa* Hall, *Silene multiflora* (Ehrh.) Pers., *Limonium Gmelini* (Willd.) O. Ktze ssp. *hungaricum* (Klokov) Soó, *Colchicum arenarium* W. et K., *Festuca sulcata* (Hackel) Nym., *Dactylis glomerata* L, *Digitaria ischaemum* (Schreb) Münlbg., *Andropogon ischaemum* L.*

c) alcsalád: **Orchidoidea**

1832) *OPHRYS SPHEGODES* (sphecodes) MILL. *Pókbangó v. párkányos bangó* (Syn.: *O. araniifera* Huds.)

Az *Ophrys*-nemzetség elterjedése mintegy 60 fajával felöleli Európa, Ázsia nyugati és Afrika északi részét, környékünkön ezzel az egy fajjal van képviselve. A virág bárszonyos, pókot utánzó mézajkáról vette a növény nevét. (Plinius alkalmazza először a görög elnevezést, mely szemöldököt jelent. Érdemes megemlíteni, hogy ez a kifejezés-hasonlat az alföldi nép növény elnevezései között is szerepel. Pl. Móránál „szamárszemöldöke”).

Hazai orchideáink közül a legkorábban virítók közé tartozik (nálunk április vége, május közepe). Mocsárréteken, nedves kaszálókon, elég vegyes, főként homok talajon a Duna—Tisza közén (a Dunakanyartól egészen Szeged határáig) összefüggő areát alkot. Emellett elég ritka az előfordulása. Minden egyes lelőhelyét a rendszertan kutatói szinte külön számon tartják. A kutatást megnehezíti, hogy szálanként fordul elő, néhány nap alatt elvirágzik, megfigyelt termőhelyén sokszor évekre eltűnik.

* Ugyanezen a helyen tavasszal, május—júniusban nőnek: *Anacamptis pyramidalis*, *Orchis laxiflora*, *O. coriophora* s néhány méterrel odébb *Ophrys sphegodes* is!

Csongrád megyéből először Lányi közölte Királyhalmáról, majd a Horgos melletti Szelevény-pusztáról. Magam a 30-as években szedtem a Zsombói—erdőben, hol azóta kipusztult. Mostani előfordulására Bodrogekőz hívtá föl figyelmemet. Ez a lelőhely azonban újabban veszélybe került!

Irod. adatok: Horgos: Szelevényi pusztá (Lányi 250); Szeged—Zsombói erdő (Csongor 230) Kiskundorozsma „Zsombói erdő” (Soó, Ophr. St. 463 apud Csongor).

Herb. és é. adatok: Szelevényi pusztá. Királyhalmi állomás és az erdő közt (Lányi MFM Herb. 1911. VI. 30 és 1915. V.2); Kiskundorozsma: Zsombói erdő (Győrffy—Csapody exs.); Szelevényi erdő előtti legelő (Tímár JATE Herb. gyűjt. idő?); Szeged—Rózsaszék (Herb. Cs. 1967. V. 23); Kiskundorozsma: Öreghegyalja, szikfokon (Herb. Cs. 1976. V. 23; vidi! 1974. V. 30, 1978. V. 20):

(1836) ORCHIS MORIO L. *Agár kosbor*

(Az Orchis nemzetség elhatárolása faji- és rendszertani szempontból sokat vitatott kérdés volt. Soó—Keller—Schlechter monográfiája szerint ma két nagy csoportot különböztetünk meg: az ujjas formájú gumós *Dactyloorchis* és a kerek gumós *Euroorchis* csoportot. A görög orchis'here elnevezést először *Dioscorides* alkalmazza).

Környékünkön előforduló orchideák túlnyomórészt az *Orchis* nemzetség tagjai. Az agár kosbor igen változatos, társulás-közömbös faj. Eddigi előfordulása nálunk kizárólag homokos területre vonatkozik. Az itteni példányok alacsony termetűek (12—15 cm), szemben az ország északkeleti, nedves kaszálókon megfigyelt magas termetűekkel (40—45 cm).

Szeged környékén Lengyel és Lányi (2 alacsony termetű herb. pld.) adatai az egyetlenek. 1940-ben Győrffy Istvánnal magam is találtam a Szeged-Szabadkai vasúti töltés mentén. Ott s máshol — azóta sem találtam. (Bizonyító pld. a kolozsvári egyetem növ. int. herbáriumában!)

Irod. adat: Királyhalom (Lengyel 59); Szeged: Kőlaposa (Lányi 250); Horgos (Lányi apud Soó 1. c.).

Herb. és é. adat.: Kishorgosi és Szelevényi erdő közt „fekete homokon” (Lányi MFM Herb. 1911. IV. 30), Kőlaposa, homokos réten (Lányi MFM Herb. 1915. V. 2).

(1837) ORCHIS CORIOPHORA L. *Poloskaszagú kosbor*

Szennyes vörösbarna, sisakos virága a mezei poloska szagára emlékeztet. Ugyancsak társulás-közömbös faj, hazánkban elég gyakori. Bőségesen terem a Duna—Tisza közén, de a Tisza túlsó oldalára nem megy át. Leszámítva Kovács óbcesei adatát — legdélibb előfordulása nálunk van, a nagyszéki szikháton és homoki gyepekben.

Virágzása optimuma május közepétől június végéig tart. A növény területünkön különösebb védelemre nem szorul!

Irod. adat.: Kiskundorozsma (Degen apud Lányi); Szeged (Lányi ap. Soó. 1. c.); Alsótanya „Kőlaposa”, Átokháza, Klauzál erdő (Lányi 250); Horgos (Degen ap. Soó 1. c. — f. n a n a ; Soó 1. c. 142); Királyhalom (Teodorovits 219, Lányi 250, Degen ap. Lengyel 59); Szeged—Zsombói erdő (Csongor 230).

Herb. és é. adat.: Horgos: Kőlaposa (Lányi MFM Herb. 1920. V. 29), Szeged—Átokháza ((Thaisz Herb.), Szeged—Zsombói erdő. Ültetett fenyő erdő alján (Herb. Cs. 1965. V. 19, 1973) Nagyszék—Öreghegyalja (Herb. Cs. 1971. V. 12, vidi! 1976. V. 17, 1977. V. 13, V. 30. sokféle színváltozattal!).

1841) ORCHIS MILITARIS L. *Vitéz kosbor*

Virága a katona sisakjáról kapta nevét. Bíborszín ajkú, halvány rózsaszínű, impozáns termetű növény. Alföldünkön szórványosan jön elő, A Kiskunság területén képez két nagyobb elterjedési foltot, láprétek (Szücsi- és Tabdi erdő) homoki rétek, láperdők, tölgyesek cserjés helyein.

Környékünkön Lányi óta nem látta senki. Fölbukkanását azóta is reméljük.

Irod. adat.: Kőrös-erdő, Szabadka—Subotica mellett (akkori Csongrád m. területén) (Lányi 250).

Herb. és é. adat.: Kőröserdő (Lányi MFM Herb. 1914. VI 21).

(1842) ORCHIS PURPUREA HUDS. *Bíboros kosbor*

Száraz tölgyesek, bükkösök, ligeterdők ritkasága az Alföldön. A virág cimpája bíbor-színű, visszás szívalakú, pöttyözött. Duna—Tisza közén Tompa környékéről ismert.

Területünkön eddig még nem látták. 1979 V. 6-án bukkantam rá első példányára az ásothalmi emlékerdőben, a Kiss Ferenc emlékfá mögötti nyárasban — váratlanul. Minden bizonnyal máshol is előkerül. Egy helyen a *Cephalanthera rubra* társaságában meddő, fénylő tölével rosettájára bukkantam!

Herb. és é. adat.: Alsóásothalmi emlékerdő. *Festucet. vaginatae danub. populet.* (Herb. Cs. 1979. V. 6.)

(1845) ORCHIS LAXIFLORA LAM. *Mocsári kosbor*

Két alfajával a legelterjedtebb orchideánk a Kárpát—medencén belül. A *ssp. palustris* (Jacq) A. et G. a Kis—Alföldön, a Duna—Tisza közén, a *ssp. elegans* (Heuff) Soó pedig a Tiszántúlon, főleg a Nyírségben bőségesen terem a legkülönbözőbb talajneveken, láp- és mocsárréteken, láperdőkben, homoki legelőkön, magas sásos társulásokban, kaszálókon, sőt szikes réten is.

A Duna—Tisza közén a *ssp. palustris* összefüggő areája kb. a déli országhatárig terjed. Területünkön azonban — Borsos area térképével ellentétben — átlépi a Tisza vonalát is, Tápénál, a Nagyfá-nál s valószínűleg följebb is. Virágzási optimuma május elejétől június közepéig tart. Ez a növény nem szorul különösebb védelemre, hiszen közvetlen a város határában s a távolabbi környéken is tömegesen virít. A virágok bíboros-lila színűek (lápréten sötétebb, nádasban, árnyékos helyen, vagy ártereken halványabbak) de nem ritkák a színváltozatok sem. Átlagosan majd minden 100-ik példányra esik egy rózsaszínű, ritkán fehér változat! (Hibridizációs lehetőség csupán a *laxiflora X coriophora* fajok között lehetséges!)

Irod. adatok: Királyhalom (Degen ap. Lengyel 59), Kiskundorozsma, Kőlaposa, Alsótanyai járás, Szelevényi erdő (Lányi 250), Szeged—Zsombói erdő (Csongor 220), Kiskundorozsma—Nagyszék, „Börcsök kopálya” (Timár 498).

Herb. és é. adatok.: Horgos, Szelevényi erdő, Kőlaposa (Lányi MFM Herb. 1910. V. 29), Királyhalom (Lányi MFM Herb. 1912. V. 20), Szeged—Zsombói erdő (Herb. Cs. 1957 VI. 3, 1973 V. 19, 1974 VI. 8, 1975 V. 24, 1976 VI. 22, 1977 VIII. 5 in fruct.) Rajkai-erdő (Herb. Cs. 1973 V. 20), Ásothalom: Irodasor (Herb. Cs. 1978. V. 27), Mórahalom mocsárrét (Herb. Cs. 1977. V. 28), Kiskundorozsma—Nagyszék (Herb. Cs. 1977. V. 13), Szeged: Körtöltésen kívül, mocsárrét (Herb. Cs. 1976 VI. 4), Ópusztaszer (Herb. Cs. 1979 V. 20). Vidi! Nagyszéksós, Madarásztó, Biliscstó, Zákány, Csorba, Klauzál erdő, Öttömösi erdő stb. A megye egész tisztáninni részén megtalálható!

ssp. palustris l. alba Ruppert: Szeged—Zsombói erdő (Herb. Cs. 1975. V. 24, VI. 8), Marostorok: Hosszútóhát (Herb. Cs. 1976. VI. 11).

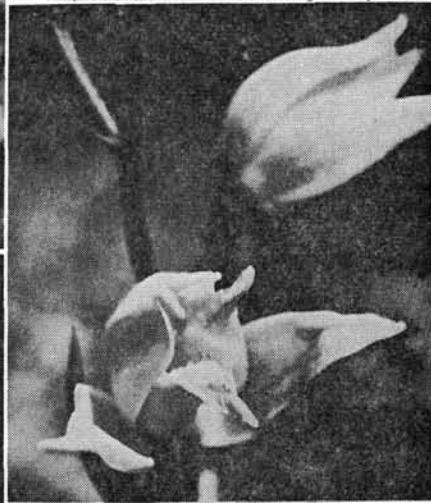
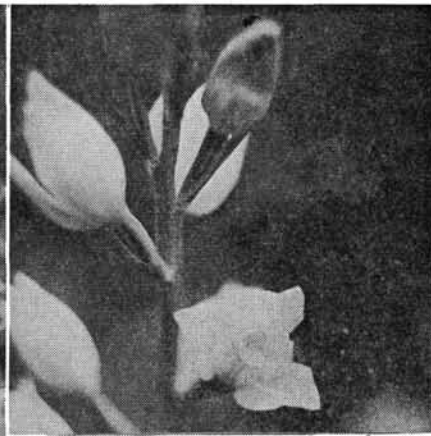
ssp. palustris l. rosea Ruppert: Szeged—Zsombói erdő (Herb. Cs. 1975. V. 24), Ásothalom: Irodasor (Herb. Cs. 1978. V. 27).

(Legérdekesebb s változatokban, hibridekben legváltozatosabb az újjas gomójú *Dactylorhiza* nemzetség. Míg a Kiskunság láprétein otthonos, nálunk sajnos nem fordul elő. Egy alkalommal sikerült (1976. V. 10-én) a zsombói erdőben egy leszakított példányt egy úttörő kisleánytól „elkobozni”, mely *Dactylorhiza incarnata* volt. Bár a növény gumója a földben maradt, jelzett helyen azóta sem jött elő!).

1852) ANACAMPTIS PYRAMIDALIS (L) RICH. *Vitézvirág*

Sarkantyús, bíborvörös, vagy rózsaszínű virágzata piremmisszerűen csúcsosodik. Innen a tudományos neve. Hazánkban homoki réteken, legelőkön, száraz tölgyesekben terem. Hozzánk legközelebb, Bugac térségében ismert.

Virágzási optimuma május utolsó negyedétől június közepéig tart.

1. *Cephalanthera rubra* (L.) Rich. — *Szeged—Asotthalmi emlékerdő* (1978. VI. 2.)
2—3—4—5. *Cephalanthera Damasonium* (Mill.) Druce — *Szeged—Makkoserdő* (1977. V. 17.)

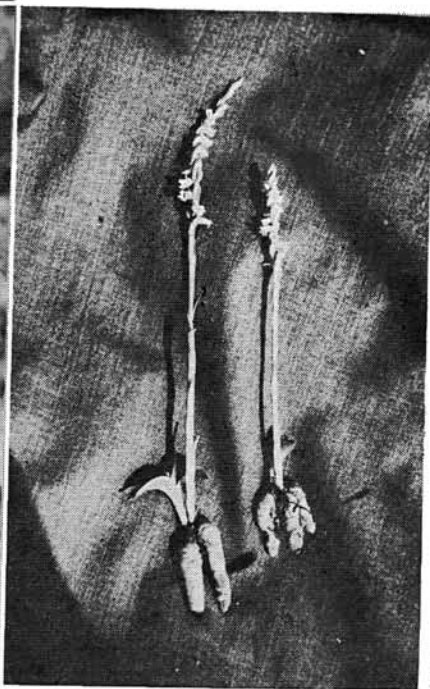
6

7

8

9

6. *Epipactis microphylla* (Ehrh) SW. — *Szeged—Makkoserdő* (1976. VI. 8.)

7. *Epipactis atrorubens* (Hoffm.) Schult. — *Kiss Ferenc erdő* (1940. VI. 15.)

8—9. *Spiranthes spiralis* (L) Chevall. — *Szeged—Kiskundorozsma: Öreghegyalja* (1979. XI. 5.)

10

11

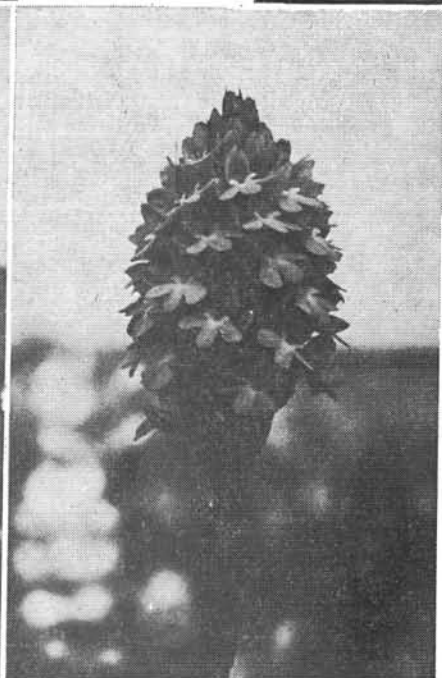
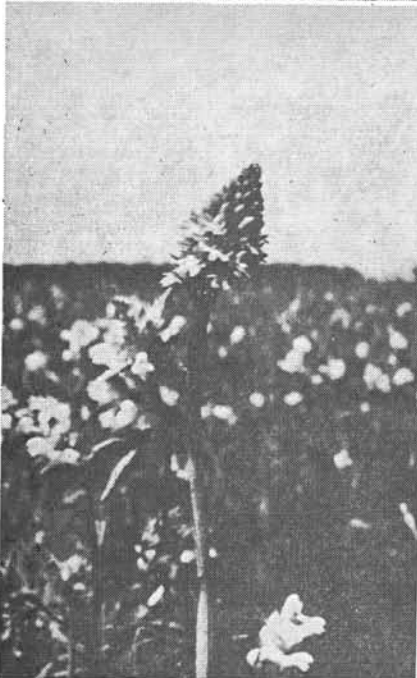

12

13

10. *Ophrys spehgododes* Mill — *Szeged—Kiskundorozsma: Öreghegyfalja* (1974. V. 30.)
11. *Orchis purpurea* Huds. — *Szeged—Ásotthalmi emlékerdő* (1979. V. 6.)
12—13. *Orchis coriophora* L. — *Szeged—Kiskundorozsma: Nagyszék* (1976. V. 17) és
Szeged—Zsombói erdő (1975. VI. 12.)

17

18

14—15. *Orchis laxiflora* Lam. ssp. *palustris* (Jacq) A. et G. — *Szeged—Zsombói erdő* (1976. VI. 11.)

16. *O. l.* ssp. *pal. l. alba* Ruppert — *Szeged—Makkrostorok: Hószútóhát* (1976. VI. 11.)

17—18. *Anacamptis pyramidalis* (L) Rich. — *Szeged—Kiskundorozsma: Óreghegyalja* (1977. VI. 1.)

(A fényképeket szerző színes felvételei után Hernádi Oszkár készítette.)

Feltétlenül védendő növény!

Ez a szép orchideánk sokáig váratott magára. Lányi szedte a megye határán, Horgos rétjén 1913-ban. Azóta több mint hat évtized telt el, míg végül a Nagyszék szomszédságában (l. előbb, a *Spiranthes* termőhelyénél!) újra megjelent. Jelzett helyen a következő két évben — szorgos keresés ellenére — sem volt található. (Megerősíti azt a feltevésünket, hogy egyes növény példányok virágzásuk után 1—2 éves „pihenőt” tartanak.)

Irod. adat: Királyhalom: Kőlaposa (Lányi 250).

Herb. és é. adat: Kőlaposa a Szelevényi erdőben (Lányi MFM Herb. 1913. VI. 2), Szeged—Kiskundorozsma: Öreghegyalja (Herb. Cs. Csathó Andrással 1977 VI. 1), Szeged (Soó V. 178).

*

Növényeink felsorolásának végéhez értünk. Származásuk, elterjedésük szerint csoportosítva, valamennyien a középeurópai (kettő közülük tágabb értelemben vett európai) flóraelemekhez sorolhatók.

Ami eddigi kutatásainkat illeti, az eredmények nem tekinthetők korántsem befejezetteknek. Megállapítható volt, hogy növényeink nagyrészt Szeged város egykori birtokterületének déli szárnyában, a homoki erdők, puszták, mocsárrétek még mezőgazdasági termelés alá nem került részein található. Kutatásukat megnehezítette az a körülmény, hogy szóbanforgó területek az országhatár közelsége folytán nehezen megközelíthetők. A jövőben kiterjesztjük kutatásainkat megyénk északi részére is, ahonnan, mint már Lányi is emlegette flóraműve előmunkálataiban, még mindig csak hézagok adataink vannak.

Ami végül is védettségük fokozottabb mértékéhez tartozik, egyelőre javasoljuk a kiskundorozsmai Nagyszék eddig kijelölt védelmi területének kibővítését. Nem nagy területről van szó. Indokolásul elég legyen csak annyit felhoznunk, miszerint szóban forgó területen az ismertett fajok közül öt terem (közülük három elsőrendűen ritka növény!) s ezeknek léte az utóbbi időben a közelben egyre jobban felhalmozódó (a környéki gyárakból rendszeresen — elégetésre, megsemmisítésre — odahordott) gumi- és lemezgyári hulladékokból keletkező szeméthalom következtében veszélybe jutott!

Lassacskán már inkább többet beszélünk „Homokországunk”, vagy „Vadvízországunk” tündező szépségeiről. Tavasz idején, májusban és június elején — hiszen ez az Orchideák időszaka — ha a környéket járom, amikor a mocsárrétek zöld selymét bíborral vonja be a mocsári kosbor — itt népiesen „táca virág” — sokasága, mindig első mesteremre, *Czögler Kálmánra* gondolok, aki mint diákot először vitt magával egész napos kirándulásra, Nagyszéksósra (1933), ahol a Bálint-tanyán *Móra Ferenc* „létározta” valamilyen hun nagyuróság kincsös hagyományainak újra fölbukkant részleteit...

Akkor láttam és hallottam először és utoljára megnyilatkozni Mórát a természetről. „Egész féldélutánon” hallgathattam őt. Ekkor mutatta be nekem mocsári kosbor csokorbaszedése közben (Móra nagyon szerette a mezei virágokat csokorba kötni) egy hegyesre metszett ceruza segítségével, hogyan porozzák be a szárnyas rovarok ennek karcsú, szép bíborszínű virágát. Hát azt mondhatom, azóta sem találkoztam még nagyszerűbb pedagógiai fogással, szemléltetéssel. *Czögler Kálmántól* vettem át a staféta botot a „sokablakos” házban is, ahol lépten-nyomon, az épületnek minden zugában a két barátunk, Mórának és *Czöglernak* keze-nyomára bukkanhattam. Az egyetlen találok a harmadik barátommal, *Györffy István* professzorral, aki kirándulásainkon mindig fölfigyeltetett a jelentkező orchideákra. *Györffy* mutatott be a negyedik barátunk, a „pöleldős” *Kiss Ferencnek* is.

Ők négyen voltak az ezerarcú alföldnek igazi szerelmesei, akik ismerték és propagálták ennek a tájnak kendőzetlen szépségeit, tavasztól őszig. A legkedvesebb tudomány, a növényvilág szeretete tartotta össze őket mély emberi kapcsolatban, barátságban, halálukig. Ez a kis tanulmány, legyen egy kissé Négyüknek emlékezetére szentelve.

(1979-ben, Móra Ferenc születése évének századik fordulóján.)

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bodrogközy Gy.*, Die Vegetation der Weisspappel-Haine in dem Rezervat „Emlékerdő” bei Szeged—Asóthalom. Acta Biologica Nova Ser. Tom III. fasc. 3—4. Szeged, 1957.
- Borbás V.*, Békéscsaba flórája. M. Tud. Akad. Értesítő a term. tud. köréből. IX. köt. 18. sz. Bpest, 1881.
- Borsos O.*, Geobotanische Monographie der Orchideen der pannonischen und karpatischen Flóra. (Theil I, II, IV, V, VI, VII, VIII) Annales Univ. Scient. Budapest. etc... Sectio biologica Bpest, 1954—1964.
- Csongor Gy.*, Természetvédelmi feladataink Szeged környékén I. A zombói erdő. MFMÉ 1957.
- Danesch, Edeltraud und Othmar*, Orchideen Europas. Südeuropa. Bern und Stuttgart, 1969.
- Danesch, Edeltraud und Othmar*, Orchideen Europas. Mitteleuropa. Bern und Stuttgart, 1962.
- Danesch, Edeltraud und Othmar*, Orchideen. Mitteleuropa. Hallwag Taschenbuch no. 114. Bern, 1977.
- Hegi, G.*, Illustrierte Flóra von Mitteleuropa. II. Bd. (I. Aufl.) München, 1906.
- Kovács F.*, Óbecse határának virágos növényei. A szegedi Alföldkutató Bizotts. Kvtára VI. szak. B) Növ. Közl. 6. sz. Szeged, 1929.
- Lányi B.*, Csongrád megye flórájának előmunkálatai. Magy. Botan. Lapok 13. évf. 6/9 sz. Bpest, 1915. (230—274 1.).
- Lengyel G.*, A királyhalmi m. kir. külső erdészeti kísérleti állomás területe növényzetének ismertetése. Erdészeti Kísérletek. XVII. évf. 1—2. sz. 1915.
- Halász Á.*, Makó város és környéke eddig ismert edényes növényeinek jegyzéke. Makói polg. isk. értesítője. 1889. (9—31 1.)
- Soó R.*, Ophrys Studien. Die Ophrys der pannonischen und karpatischen Flora. (Teil III. in Geobotan. Monographie etc.) Acta Acad. Scient. Hung. 5. Bpest, 1959. (437—471 1.)
- Soó R.*, A magyar flóra és vegetáció rendszertani-, növényföldrajzi kézikönyve. V. köt. Bpest, 1973. 132—182 1.)
- Soó R.,—Máthé I.*, A Tiszántúli flórája. Magyar Flóraművek II. Debrecen, 1938. (1—192 1.)
- Timár I.*, Adatok a Tiszántúli (Crisicum) Flórájához. Annal. Biol. Univ. Hung. Tom. II. (489 1.) 1954.

Rövidítések:

- vidi ! = a növényt láttam
 MFM Herb. = A Móra Ferenc Múzeum herbáriuma
 Herb. Cs. = Csongor Győző herbáriuma
 Herb. JATE = József Attila Tud. Egyet. Növénytani Int. herbáriuma

UNSERE NATURSCHUTZAUFGABEN IN DER GEGEND VON SZEGED ORCHYDEEN AUF DEN WIESEN

von

Győző Csongor

Der Verfasser zieht die in der Umgebung von Szeged ziemlich seltenen Orchidea-Arten in Betracht, mit besonderer Rücksicht auf diejenigen, die seit der Floraabhandlung von Béla Lányi (1915) vorgekommen sind. Diese — von den Botanikern überall besorgt bewachten — Pflanzenseltenheiten geraten nicht wegen des Pflückens oder der Sammlung der Blumen, sondern lieber wegen der Abschaffung ihrer Fundstellen und nicht weniger wegen der Verschmutzung ihrer Umwelt stark in Gefahr. Nicht nur eine von ihnen kam seitdem nur in einigen Exemplaren vor die Augen des Forschers (*Orchis sphegodes*, *Ophrys purpurea*, *Anacamptis pyramidalis*). Mit Angaben von der Umgebung ergänzt Verf. die von Olga Boros gezeichneten Area-Karten. Er findet die auf dem Gebiet der Ungarischen Tiefebene noch nicht nachgewiesene *Spiranthes spiralis* und empfiehlt die Fundstelle von dieser als Schutzgebiet.